

MASARYKOVA UNIVERZITA

Fakulta sociálních studií

Katedra politologie

**STRANA SVOBODNÝCH OBČANŮ
Z HLEDISKA POLITICKÝCH IDEJÍ**

Bakalářská práce

Miroslav Návrat

Vedoucí práce: Mgr. Pavel Dufek, Ph.D.

UČO: 397608

Obor: Politologie – Psychologie

Imatrikulační ročník: 2011

Dobrá a Brno 2014

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma *Strana svobodných občanů z hlediska politických idejí* vypracoval samostatně a použil pouze zdroje uvedené v seznamu literatury.

V Brně, 29. 4. 2014

Podpis:

Na tomto místě chci poděkovat především vedoucímu práce Mgr. Pavlu Dufkovi, Ph.D. za cenné rady i trpělivost a dále své rodině, učitelům a všem myslitelům, bez nichž by tato práce nemohla vzniknout.

Anotace

Často není jasné, jaké ideje politického myšlení se vyskytují v našich politických stranách. Tento text si bere za cíl prozkoumat politické ideje Strany svobodných občanů a podat odpověď na otázky: jakou politickou filozofii Svobodní zastávají; jaký směr v tradici svobody je jim nejbližší; nakolik a jestli vůbec jsou ovlivněni idejemi konzervatismu; zda je jejich euroskeptismus motivován klasickým liberalismem nebo nacionalismem; zda je u nich možné identifikovat nějaký vliv prvních českých liberálů; a na kolik je jejich klasický liberalismus slučitelný s důrazem na demokracii, navíc na demokracii přímou.

Annotation

It is often not clear which ideas of political thought occur in our political parties. The end of this text is to examine the political ideas of Free Citizen's Party from the Czech Republic and to provide the answers to the following questions: What is their political philosophy; which trend in the liberty tradition is closest to them; how much and if ever are they influenced by conservative ideology; if their euroscepticism is motivated by classical liberalism or nationalism; if in their ideology is it possible to identify some role of the early Czech liberals; and how much is their classical liberalism compatible with the emphasis on democracy, in the more to direct democracy.

Klíčová slova: Strana Svobodných občanů, Svobodní, politické ideje, politická filozofie, ideologie, liberalismus, klasický liberalismus, tradice svobody, euroskeptismus, konzervatismus, nacionalismus, český liberalismus, pravicové strany

Key words: The Free Citizen's Party, political philosophy, political ideology, liberalism, classical liberalism, the liberty tradition, euroscepticism, conservatism, nationalism, Czech liberalism, right-wing parties

Obsah

1. Úvod.....	6
2. Teorie.....	8
2.1. Metodologie práce.....	8
2.2. Koncept stranických rodin.....	9
2.3. Liberalismus.....	10
2.3.1. Klasický liberalismus.....	11
2.3.1.1. Tradice svobody.....	12
2.3.1.2. Vybrané aspekty klasického liberalismu.....	14
2.3.2. Český liberalismus.....	18
2.4. Konzervatismus.....	19
2.4.1. Konzervativní liberalismus.....	19
2.4.2. Liberální (libertariánský) konzervatismus, neokonzervatismus a Nová pravice.....	19
2.5. Nacionalismus.....	20
2.5.1. Národ v pojetí T. G. Masaryka.....	21
3. Analytická část.....	22
3.1. Základní ideová východiska.....	22
3.2. Analýza textu „Politická filozofie Svobodných“.....	23
3.3. Analýza politického programu a navazujících materiálů.....	25
3.3.1. Pojetí státu.....	25
3.3.2. Zahraniční politika.....	26
3.3.3. Vnější bezpečnost.....	27
3.3.4. Reforma právní filosofie.....	27
3.3.5. Hospodářská politika.....	28
3.3.6. Daňová a rozpočtová politika.....	29
3.3.7. Měnová politika.....	29
3.3.8. Silniční doprava.....	30
3.3.9. Ochrana životního prostředí.....	30
3.3.10. Zdravotnictví.....	30
3.3.11. Sociální politika.....	30
3.3.12. Školství a věda.....	31
3.3.13. Zemědělství.....	32
3.3.14. Veřejná správa a samospráva.....	32
3.3.15. Svobodný trh informací.....	32
3.3.16. Otázky a odpovědi nad rámec programu.....	33
4. Závěr.....	37
4.1. Ideové zařazení Svobodných.....	37
4.2. Možnosti dalšího výzkumu.....	40
5. Seznam použité literatury.....	41

Délka práce: 77 887 znaků.

„Liberálové někdy říkají, že konzervativci chtějí být vaším tatínkem, chtějí vám říkat, co máte dělat a nedělat. Socialisti chtějí být vaší maminkou, chtějí vás krmit, uspávat, utírat vám nos.

Liberálové vás považují za dospělé“¹

1. Úvod

V roce 2009 se na české politické scéně objevila strana, která se vůči ostatním v mnohém odlišovala. Stalo se tak v kontextu vlády stran pravého středu, českého předsednictví v Radě Evropské unie a těsně před tím, než Poslanecká sněmovna přijala tzv. Lisabonskou smlouvu. Strana Svobodných občanů² zaujala kritický postoj vůči Evropské unii a její euroskeptismus se alespoň z počátku zdál být hlavním tématem této strany. O to více byl zdůrazněn tehdejšími volbami do Evropského parlamentu, které byly prvními volbami, jichž se nová strana zúčastnila.

Bylo by však mylné omezovat ideje Svobodných pouze na euroskeptismus. Jejich ideové pozadí je mnohem bohatší³ a cílem mé práce bude mimo jiné přinést odpověď na to, zda se jedná o stranu anarchokapitalistickou, libertariánskou, klasicky liberální, konzervativně liberální či snad liberálně konzervativní. Pravděpodobně se jedná o první práci, která se tímto tématem podrobněji zabývá. Naopak do hloubky se nebudu věnovat jejímu euroskeptismu, o němž již bylo pojednáno dříve⁴, avšak v jeho případě mě bude zajímat spíše to, zda je motivován idejemi klasického liberalismu či nacionalismu.

Jaká je tedy Strana svobodných občanů z hlediska politických idejí? Slovy jejího předsedy Petra Macha lze stranu zařadit jako pravicovou a konzervativně liberální.⁵ Její členové a příznivci si prý přejí liberální stát, ale ve svých osobních životech dávají přednost konzervativním hodnotám. Při zkoumání idejí Svobodných je důležité zmínit i jejich hlášení se k myšlenkovému odkazu Palackého, Havlíčka či Masaryka. Jak tyto myslitelé stranu ovlivnili? A co ti další? Locke, Hayek, Frideman. Mají s nimi Svobodní něco společného?

Jako vhodný odrazový můstek pro důkladnější ideovou analýzu nejdříve zmiňuji koncept stranických rodin a následně postupuji tak, že provádím podrobnější vymezení jednotlivých ideových směrů, jako je liberalismus a různé jeho variace v rámci tradice svobody včetně

¹ BOAZ, David. *Liberalismus v teorii a politice*, s. 106.

² Zkráceně též Svobodní.

³ O to více v době, kterou mnozí považují za éru ideového vyprázdnění politiky.

⁴ Viz např. VAGENKNECHT, Pavel. *Strana svobodných občanů – česká podoba euroskepticismu*.

⁵ Viz E-mailová komunikace ze dne 15. 2. 2014.

politické filozofie za jeho jednotlivými idejemi. Následně stručněji pak i konzervatismus a nacionalismus. V analytické části hodnotím ideje nalezené v materiálech strany, ať už se jedná o stanovy, politický program, volební materiály, spřízněná periodika a další. V závěru pak vysvětluji argumenty, které mě vedou k jednotlivým zjištěním, a taktéž odpovídám na níže položené výzkumné otázky.

2. Teorie

2.1. Metodologie práce

Jsem si vědom toho, že výzkum v sociálních vědách nemůže zaručit stoprocentní objektivitu, zvláště v politologii, o to více v oblasti politické teorie a filozofie. Pojmy a ideje, o nichž píšeme, bývají často spíše hodnotové soudy a názory jednotlivců na to, jaký svět je, nebo by měl být. K tomu samozřejmě máme i my, kteří se o co největší objektivitu a vědeckost našich textů při popisu a hodnocení jednotlivých teorií a diskursů snažíme, na dané věci vlastní názor, jimž mohou být naše úsudky ovlivněny. Považuji proto za důležité pečlivě popsat, jaký postup ve své práci přesně používám.

Metoda, která je pro tento typ práce patrně nejvhodnější, je tzv. diskursivní analýza. Ta podle Víta Beneše patří do širší skupiny přístupů, které lze souhrnně označit jako *analýza textu*. Dále tvrdí, že text (a jazyk) je sám nedílnou součástí politicko-sociální reality, a nikoliv pouze nástrojem k jejímu popsání. Diskursivní analýza si pak „neklade otázku po pravdivosti dokumentů (skutečností a významů, které sděluje), nezkoumá, zda dokument odpovídá nějaké mimo text existující realitě.“ Zkoumá ale to, „jakým způsobem lidé skrze text či soubor textů konstruují smysl a význam objektů a kvalit sociálního světa.“⁶ I v mé práci jde o to popsat, jak sociální realitu konstruují Svobodní, jaká opatření navrhují, z jakých idejí vycházejí a následně tyto jednotlivosti zařadit do kontextu zde popsané politické teorie a filozofie. Nehodnotím tedy na tomto místě morální či politickou správnost daných materiálů, ale pouze se v nich snažím nacházet pojmy a ideje, jejichž význam rozebírám v teoretické části práce.

Beneš dále uvádí, že „diskursivní analýza vykazuje silnou tendenci směrem k interpretativnímu stylu vědecké práce.“ Přesto jsou ale takové, kde je prostor pro vysvětlující přístup.⁷ V mém případě půjde o spojení obou přístupů. První část vysvětluje, co dané pojmy znamenají. Druhá má ale již i interpretativní charakter. V ní je nutno stěžejní významy a jednotlivosti daných pojmů nejdříve pochopit, a následně je správně aplikovat na zjištěné skutečnosti v materiálech Svobodných. Mohl bych patrně postupovat i tak, že bych zvolil tzv. obsahovou analýzu, což je ovšem spíše technika, kterou by bylo vhodnější použít pro kvantitativní charakter textu. Používá totiž fixní kategorie a propracovanou metodu

⁶ BENEŠ, Vít. Diskursivní analýza, s. 93-94.

⁷ Tamtéž, s. 94.

kódování.⁸ Jsem ale přesvědčen, že taková analýza by v této práci nebyla příliš smysluplná, protože metoda, která by například jen počítala vybraná klíčová slova, by nám toho o filozofickém pozadí vybraných pojmů a o tom, jak je Svobodní chápou, mnoho neřekla.

Jak tedy zajistit co největší vědeckost této práce? Pro případnou replikovatelnost se nyní pokusím uvést přesný postup, jaký ve své práci používám. Pro analýzu dat jsem vybral ty materiály, které bylo možné nalézt na webových stránkách Svobodných.⁹ Jedná se v první řadě o analýzu: a) stanov; b) zápisu z Ustavujícího sněmu; c) textu nazvaného Politická filozofie Svobodných; d) Politického programu strany; e) sekce webu nazvaného Otázky a odpovědi; f) stranického časopisu Beran;¹⁰ g) spřízněného periodika Laissez Faire;¹¹ h) nebo jiných materiálů uvedených v analytické části práce níže; a i) taktéž skrze e-mail jsem o vyjádření požádal čelní představitele strany.¹² Jsem si vědom toho, že i mé případné politické preference, které jsou idejím klasického liberalismu a konzervatismu blízké, by mohly mít vliv na objektivitu práce. Avšak mou snahou zde je, aby se interpretace zjištění v této práci nijak výrazně nelišila od toho, pokud by ji podobným postupem vypracovával například někdo se zcela opačnými politickými preferencemi.

2.2. Koncept stranických rodin

Ještě předtím, než přejdu k rozlišení ideových směrů, považuji za důležité stručně se podívat na to, k jakým stranickým rodinám by Svobodní mohli patřit. Zde může být užitečné použít jak typologii západoevropských stranických rodin německého politologa Klause von Beymeho, tak na ni navazující modifikaci pro východoevropské strany od jeho amerického kolegy Paula Lewise. První z nich identifikoval deset typů, někdy též označovaných jako „duchovní rodiny“, a to strany: 1) liberální a radikální; 2) konzervativní; 3) sociálnědemokratické a socialistické; 4) křesťansko-demokratické; 5) komunistické; 6) regionální a etnické; 7) agrární; 8) extrémně pravicové; a 9) ekologické.¹³ Druhý pak rozlišuje sedm kategorií, a to: a) nástupnické komunistické strany; b) sociální

⁸ Tamtéž, s. 98.

⁹ Viz web Svobodných – www.svobodni.cz.

¹⁰ Všechny tři čísel, které v době sepsání práce byly k dispozici.

¹¹ Nejvíce článků v tomto periodiku je od Petra Macha. Zaměřil jsem se na analýzu periodika od doby založení Svobodných a snažil se v něm nalézat případná další ideová východiska.

¹² Již zmiňovaného předsedu Petra Macha, ale také bývalého místopředsedu a filozofa Miloslava Bednáře.

¹³ BEYME, Klaus von. *Political Parties in Western Democracies*, s. 23-24.

demokraté; c) liberálové a "tržně orientovaní" konzervativci; d) "etnické skupiny"; e) agráři; f) křesťanští demokraté/(tradiční) konzervativci; a g) nacionalisté.¹⁴

Domnívám se, že v případě Lewisova konceptu, je zařazení Svobodných zřejmé, neboť se v jejich případě nemůže jednat o nic jiného, než o kategorii *liberálové a „tržně orientovaní“ konzervativci*. Patrně by se dalo zkoumat i jejich případné zařazení do skupiny *nacionalisté*. U Beymeho je to však složitější a v závěru stručně naznačuji, zda lze Svobodné zařadit do rodiny stran a) *liberálních a radikálních*; b) *konzervativních*; nebo c) *extrémně pravicových*.¹⁵

Jak jsem již zmínil, cílem této práce není podrobně zkoumat Svobodné v rámci konceptu stranických rodin, ale z hlediska politických idejí. I proto pro větší přehled v odpovědích uvedených v závěru formuluji tyto výzkumné otázky:

- 1) Která z ideologií je v idejích Svobodných obsažena nejvíce?
- 2) Jaký směr v rámci tradice svobody je jim nejbližší?
- 3) Na kolik a zda vůbec jsou ovlivněni idejemi konzervatismu?
- 4) Je jejich euroskeptismus motivován idejemi klasického liberalismu nebo nacionalismu?
- 5) Je v jejich idejích možné identifikovat nějaký vliv prvních českých liberálů?
- 6) Jak je jejich klasický liberalismus slučitelný s důrazem na demokracii, navíc na demokracii přímou?

Následující část nastiňuje ideové směry pro tuto stranu relevantní, přičemž liberalismem (a tradicí svobody) se zabývá o něco podrobněji.

2.3. Liberalismus

John Gray píše, že jako politický proud a intelektuální tradici je možné liberalismus datovat do 17. století.¹⁶ Dále se domnívá, že i přes různé formy, které se z něj později vyvinuly, lze jeho hlavní principy shrnout do těchto čtyř: a) je *individualistický*, protože trvá na tom, že jedinec je mravně nadřazen jakémukoliv kolektivu; b) je *egalitářský*, protože všem lidem

¹⁴ LEWIS, Paul G. *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*, s. 56.

¹⁵ Podrobnější informace o stranických rodinách např.: HLOUŠEK Vít; KOPEČEK Lubomír. *Politické strany - Původ, ideologie a transformace politických stran v západní a střední Evropě*.

¹⁶ GRAY, John. *Liberalismus*, s. 7.

přiznává stejný morální status a popírá význam rozdílné morální hodnoty lidských bytostí pro právní či politický řád; c) *univerzalistický*, protože lidstvo považuje za mravně jednotné a až na druhé místo staví specifická historická společenství a kulturní formy; a d) je *melioristický*, protože věří, že každá instituce a politické zřízení je opravitelné a vylepšitelné. Dále tvrdí, že liberalismus je celistvým názorem, a že jeho hlavní směry lze považovat spíše za větve téhož kmene. Myslí jimi i myslitele jako např. J. Locka a I. Kanta, J. S. Mill a H. Spencera, J. M. Keynesa a F. A. Hayeka, J. Rawlse a R. Nozicka.¹⁷

Hlavními hodnotami a idejemi, které lze v liberalismu vysledovat, jsou: *individualismus, osobní svoboda, sociální spravedlnost, občanská společnost, liberální stát a ústavní vláda*.¹⁸ V průběhu liberálních dějin vznikly dvě hlavní liberální tradice, a sice *liberalismus klasický* a *liberalismus moderní*.¹⁹ Druhý z nich se od prvního v mnohém liší a není zde pro zkoumání idejí Svobodných podstatný. První je však tradicí, která v této práci již nabývá na významu, a proto se mu nyní věnuji podrobněji. Nejprve představuji jeho hlavní podstatu, následně se zabývám tradicí svobody a nakonec jeho vybranými aspekty, které jsou pro analytickou část práce relevantní.

2.3.1. Klasický liberalismus

Tuto tradici liberalismu lze vystopovat již v dobách skotského osvícenství u Adama Smitha.²⁰ Kromě výše uvedených liberálních idejí v něm lze nalézt i *přirozená práva* (na *svobodu, život a majetek*), *volný trh* a *volný obchod*.²¹ Dále důraz na *soukromé vlastnictví*,²² *princip neagrese, svobodu svědomí, smluvní svobodu, důstojnost jedince, pluralismus, toleranci*,²³ *mír* a v neposlední řadě i na *rovnost*.²⁴

Ovšem i v rámci klasického liberalismu se vyvinulo několik dalších směrů. Mám tím na mysli i používání různých pojmů pro v zásadě tentýž nebo velice podobný význam a soubor idejí. Někdy se lze setkat s označením *libertarianismus*, přičemž je tím míněn původní klasický

¹⁷ Tamtéž, s. 8-9.

¹⁸ HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*, s. 24-36.

¹⁹ Tamtéž, s. 23-24.

²⁰ GRAY, John. Tamtéž, s. 7.

²¹ Heywood, Andrew. Tamtéž, s. 37-43.

²² GRAY, John. Tamtéž, s. 73.

²³ BOAZ, David. Tamtéž, s. 72, 74, 78, 98 a 107.

²⁴ MISES, Ludwig von. *Liberalismus*, s. 30 a 34.

liberalismus.²⁵ Někdo ideje klasických liberálů označuje za tzv. *neoliberalismus*.²⁶ A jindy jsou takové ideje označovány i jako *ekonomicky liberální*.

2.3.1.1. Tradice svobody

Eric Mack a Gerald Gaus ve svém textu hovoří o *klasickém liberalismu a libertarianismu* jako o jedné tradici, a sice jako o *tradici svobody*.²⁷ Tyto dva směry považují za jednu tradici politického myšlení, které pojí společné principy,²⁸ ale zároveň v ní probíhají vnitřní debaty.²⁹ V rámci nich autoři rozlišují zastánce a) *tržního anarchismu* (Market anarchism); b) *minimálního státu* (the Minimal State); c) *zdaňujícího minimálního státu* (the Taxing Minimal State); a d) *malého státu* (the Small State).³⁰ V případech, kdy je to vhodné, používám v analytické části práce pro jemnější rozlišení idejí v rámci klasického liberalismu právě i toto jejich dělení.

První z nich, tzv. *tržní anarchisté* se domnívají, že stejně jako právo na svobodu, život a majetek, tak i právo na trestání a vynucování práv spočívá v jednotlivci, a pokud je tržní systém potřebný pro zachování svobody, tak i její ochrana může být ponechána na trhu. Neuznávají potřebu politické autority pro řešení sporů a místo toho se domnívají, že soutěžící právní a policejní složky by vyprodukovaly služby vysoké kvality. Podobně i zákony, které by se ustálily, by byly produktem trhu, nikoliv politických procesů. Proto by zde již pozbyla smyslu i tvorba zákonů skrze politické zákonodárce.³¹ V podstatě se v případě tržních anarchistů jedná o anarchistickou větev libertarianismu, tedy o tzv. *anarchokapitalisty*, mezi něž patří³² např. Murray Rothbard. Tato větev považuje stát za instituci, která trpí neúctou k vlastnickým právům jednotlivce tím, že tyto porušují příkazujícími zákony i výběrem daní, a proto jsou proti státu úplně.³³

²⁵ A to zejména ve Spojených státech, kde postupně začal být pojem liberál používán spíše pro moderní liberály. Srov. HAYEK, Friedrich August von. *Proč nejsem konzervativcem*, online text, část 1.

²⁶ Jde však spíše o pejorativní označení pro praktickou politiku, která se snaží prosazovat klasicky liberální ideje. Srov. THOERSEN, Dag Einar. *The Neoliberal Challenge*, s. 2.

²⁷ V anglickém originále – *the Liberty Tradition*.

²⁸ O nichž volněji pojednávám více v následující podkapitole.

²⁹ MACK, Eric; GAUS, Gerald F. *Classical Liberalism and Libertarianism: The Liberty Tradition*, s. 115.

³⁰ Tamtéž, s. 118.

³¹ Tamtéž, s. 118-119.

³² HEYWOOD, Andrew. Tamtéž, s. 192.

³³ URZA, Martin. *Anarchokapitalismus*, s. 2-3.

V argumentech tržních anarchistů vidí zastánci tzv. *minimálního státu* trhliny. Např. se domnívají, že ony ochranné agentury by podléhaly přirozenému monopolu či kartelizaci. Proto podporují minimální stát, který je chápán jako monopolní agentura legitimně zaměstnávající sílu a hrozbu moci, a to *výhradně k ochraně lidských životů, svobod, majetku či smluvních práv proti jejich vnitřním i vnějším ohrožením*, a to vše způsoby, které jsou v souladu s právoplatnými nároky. Z hlediska financování takového státu je případné nedobrovolné zabavování majetku druhých pro tyto účely považováno za kriminální čin, a to i přesto, pokud by takové zdroje byly použity ve prospěch těch, jimž by byly zabaveny. Proto zastánci tohoto pojetí odmítají někoho nutit, aby si takové služby státu, které se řídí tržními pravidly a mají různé ceny, pořizoval.³⁴

Zastánci tzv. *zdaňujícího minimálního státu* se pak liší v tom, že služby poskytované v prvním případě ochranným agenturami, v druhém skrze minimální stát jsou *veřejné statky*, a jejich klíčovým rysem je to, že z nich není možné vyloučit ty, kteří nemají na to, aby si je zaplatili. Obvykle se takovým veřejným statkem míní *národní obrana*.³⁵ Zastánci tohoto pojetí se obávají, že pro jednotlivce by bylo racionální svůj podíl nezaplatit, pokud by nemusel, a tak by došlo k podfinancování těchto služeb. Domnívají se naopak, že k efektivnímu financování lze dojít za *použití domácích prostředků*, protože pokud každý zaplatí svůj podíl, stane se také čistým příjemcem, a celkově se mu to vyplatí. Existence vlády je zde ospravedlněna *tržním selháním*. Trvají na tom, že trh je závislý na existenci politického rámce, který on sám o sobě zajistit nemůže – tedy *vynutit vlastnická a smluvní práva*. K financování ochranných služeb (nebo i jiných veřejných statků) je možné použít *zdanění*.³⁶

Největší roli státu v této tradici svobody pak připouštějí zastánci tzv. *malého státu*. V jejich případě jsou funkce minimálního státu, které jsou financovány z vynucených prostředků, rozšířeny i na *jiné typy veřejných statků* (např. omezení počtu komárů či korekce tržních selhání, jako je regulace přirozených monopolů). Může se jednat i o veřejné poskytování dopravní infrastruktury atp. Podobně může být vnímáno i primární a sekundární vzdělávání, u něhož je také podobnost s veřejnými statky, protože volný trh je nemusí dostatečně zajistit. To ale neznamená, že vláda ono vzdělání musí přímo zřizovat nebo na něj mít dokonce monopol. Mohou podpořit např. vládní poukázky, ale zbytek nechat na trhu. Argumenty pro veřejné statky mohou být rozšířeny i na vynucenou solidaritu za účelem odstranění

³⁴ MACK, Eric; GAUS, Gerald F. Tamtéž, s. 119-121.

³⁵ Ve smyslu celostátní.

³⁶ Tamtéž, s 121-122.

chudoby. To může být chápáno jako v zájmu všech i jako povinnost pomoci těm, kteří si sami pomoci nemohou. Pro malý stát je charakteristická např. podpora *záchranné sítě*. Nicméně i tak musí být redistributivní funkce státu mírná a je to vnímáno pouze *jako doplněk primární funkce státu* – tedy ochrany právoplatných svobod jednotlivce.³⁷

2.3.1.2. Vybrané aspekty klasického liberalismu

Jedinec

Pro liberály je nejdůležitější *jedinec*, protože jen „ten je schopen myslet, milovat, sledovat cíle či jednat,“ a jen on je schopen přijímat *zodpovědnost* za své činy. Společnost je dle nich pouze souhrnem jednotlivců, což neznamená, že by popírali skutečnost, že jedinci fungují v rámci skupin, kde spolu kooperují. Za důležitou považují též *důstojnost jedince*. *Individualismus* v jejich pojetí znamená, že se lidé zajímají více o svou práci a rodinu než o plány „společenských plánovačů či zájmových skupin.“ Staví se také proti různým kvótám, které podle nich *vytvářejí prostor pro novou nespravedlnost*.³⁸

Vlastnictví

Liberálové chápou *právo na vlastnictví* ve smyslu *vlastnění sebe sama* i ve smyslu *vlastnění majetku*. David Boaz píše o tom, že vlastníme-li sebe sama, máme tak právo i na svůj život a svoji svobodu. Dokonce tvrdí, že všechna práva mohou být ve skutečnosti považována za práva majetková.³⁹

Přirozená práva

Jsou taková, která jsou nezcizitelná, a míní se jimi *právo na život, svobodu a majetek*.⁴⁰ Existují nezávisle na jakékoli lidské smlouvě, jsou morálně nadřazená jakékoli společenské instituci a jsou považována za základní morální pravdu o tom, že lidé mohou klást oprávněné a závažné požadavky na spravedlnost jedněch vůči druhým, vůči společnosti a státu. Locke se například domnívá, že tato práva jsou podepřena božskou vůlí.⁴¹ To ale jiní autoři považují za nepodstatné. Důležité je, že tato práva nejsou darem od vlády ani jakéhokoliv jiného člověka, ale jsou *vlastněna lidmi* na základě jejich lidskosti a schopnosti přijímat odpovědnost

³⁷ Tamtéž, s. 123-125.

³⁸ BOAZ, David. Tamtéž, s. 95-106.

³⁹ Tamtéž, s. 58-61.

⁴⁰ HEYWOOD, Andrew. Tamtéž, s. 37-38.

⁴¹ GRAY, John. Tamtéž, s. 55-56.

za své činy. Vláda je tady pak od toho, aby tato práva, která lidé již vlastní, pouze ochraňovala.⁴²

Svoboda

Klasičtí liberálové se oproti těm moderním kloní spíše k negativnímu pojetí svobody.⁴³ *Individuální svoboda* předpokládá ochranu *smluvní svobody* a právo na *soukromý majetek*.⁴⁴ Oddanost individuální svobodě pak znamená podporu instituce *soukromého vlastnictví* a *svobodného trhu*. Ten je považován za *jediný nástroj koordinace hospodářské aktivity, který nepoužívá nátlaku*, a *tržní svobody* jsou nedílnou součástí základních svobod člověka. Podobně je pro svobodu důležité také vlastnění sebe sama – možnost disponovat svým nadáním, schopnostmi i prací.⁴⁵

Rovnost

Pro klasické liberály je rovnost důležitá, ale chápou ji jako *rovnost všech lidí před zákonem*,⁴⁶ nikoliv tedy jako rovnost výsledků ani tu rovnost příležitosti, která je moderními liberály míněna jako rovnost šancí.⁴⁷

Spravedlnost

Adam Swift píše například o Hayekovu pohledu na *sociální spravedlnost*, který je právě pro klasické liberály typický. Pojem sociální spravedlnosti Hayek prý zcela odmítá, protože společnost nemůže být spravedlivá ani nespravedlivá, ale spravedlnost může být připisována jen aktérovi, tedy člověku. Hayek je také proti *nedobrovolnému přerozdělování*, které považuje za neospravedlnitelný zásah do individuální svobody. Sociální spravedlnost by navíc předpokládala centralizovanou moc, která lidi nutí dělat to, co by jinak možná dělat nechtěli. Hayek je naopak přesvědčen, že jednotlivci v rámci tzv. katalaxie či *spontánního řádu*, v nichž se tříbí informace a moudrost jinak rozptýlené mezi všemi, dokážou díky *cenovému signálu* lépe než nějaký plánovač dojít k obecnému dobru.⁴⁸

⁴² BOAZ, David. Tamtéž, s. 58.

⁴³ GRAY, John. Tamtéž, s. 67.

⁴⁴ Tamtéž, s. 71.

⁴⁵ Tamtéž, s. 73-74.

⁴⁶ BOAZ, David. Tamtéž, s. 57.

⁴⁷ SWIFT, Adam. *Politická filozofie*, s. 100.

⁴⁸ Tamtéž, s. 27-29.

Liberální stát

Liberálové tvrdí, že vláda má být *omezena* přísnými pravidly, neboť lidé mají práva či oprávněné nároky, které vláda musí uznávat a respektovat, a které zároveň mohou být užity proti ní.⁴⁹ Není pro ně úplně podstatné, aby stát byl *demokratický*, neboť v situaci, kdy by byla vlastnická práva a základní svobody vystaveny zásahům ze strany dočasné politické většiny, a stát by mohl být sice demokratický, ale neomezený, by se jednalo spíše o formu totalitarismu. Liberální stát tedy může mít autoritativní vládu, pokud jsou její orgány omezeny *vládou zákona*. Jde tedy o *stát ústavní* nebo musí alespoň obsahovat ústavní překážky svévolnému vykonávání státní moci.⁵⁰

Důležitost *ústavy* je možné chápat i tak, že „každý jedinec má právo přirozeně chránit svá práva a tato moc je *delegována* vládě ústavou.“ Protože tato moc není absolutní, „jsou specifické pravomoci udělené vládě *vyjmenovány*.“ A tím, že jsou delegovány a vyjmenovány, jsou i *omezeny*.⁵¹ Mises pak za úkoly liberálního státu považuje kromě ochrany vlastnictví a svobody také ochranu míru.⁵²

Co se týká role státu v ekonomice, Gray připouští, že je obtížné na jedné straně požadovat zcela *minimální stát*, který by plnil pouze roli tzv. *nočního hlídače*, a zároveň být proti tomu, aby jakkoliv zasahoval do soukromého vlastnictví prostřednictvím *výběru daní*. V každém případě jsou ale klasičtí liberálové opatrní k tomu, aby vlády měly volné ruce v otázce zdaňování, a proto se takoví, jako je např. Hayek či Milton Friedman kloní k tomu, že by zdanění mělo být dle obecných pravidel aplikovaných jednotně, a to pomocí proporcionálního, nikoliv progresivního zdanění. Dále jsou někteří liberálové znepokojeni svévolnou fiskální či měnovou politikou, a tak navrhují podřízení měnové politiky pevným pravidlům a v případě fiskální politiky i vytvoření pravidel *vyrovnaného rozpočtu*, což by mělo *zabránit deficitnímu financování*.⁵³

Mohou ale liberálové podporovat i zaopatřovací stát? Gray se domnívá, že to možné je a jejich argumenty v takovém případě nebudou spočívat na ideji základních sociálních práv, ale spíše na smluvních či utilitaristických úvahách. Mnozí pak dávají přednost takové verzi zaopatřovacího státu, která zaručuje minimální příjem, a to ve formě tzv. *negativní daně*,

⁴⁹ GRAY, John. Tamtéž, s. 83.

⁵⁰ Tamtéž, s. 84.

⁵¹ BOAZ, David. Tamtéž, s. 126.

⁵² MISES, Ludwig von. Tamtéž, s. 40.

⁵³ GRAY, John. Tamtéž, s. 85-86, 87-89.

kteřou navrhl M. Friedman. Příjmy chudých by se díky ní měly automaticky doplňovat na úroveň *existenčního minima* a výhodou má být to, že *minimalizuje i byrokracii* a omezí nebezpečí paternalismu. Mnozí jsou však proti takovému opatření, protože se obávají, že by došlo k institucionalizaci rozsáhlého systému chudinské podpory, a proto dávají přednost minimálnímu zaopatřovacímu státu se *záchrannou sítí* služeb pro chudé, avšak *zajišťovanými spíše místními úřady, než národní vládou*. Mohou však připouštět i dohled nad státem financovanými školami.⁵⁴

Svobodný trh

Hayekovo rozlišení ekonomiky a katalaxe i přesvědčení liberálů, že jedině svobodný trh může zajistit svobodu, již bylo popsáno výše. Boaz dále argumentuje tím, že zásahy státu ničí koordinaci a např. *regulace cen* způsobuje nepřesnost informací. Vymezuje se tedy proti umělé ochraně pracovních míst či jejich vytváření vládou a taktéž je skeptický k *regulaci nájmu* a je *proti zavedení minimální mzdy*. Podobně se vyslovuje i *proti dotacím* pro zemědělce. Vymezuje se ale i vůči *přílišnému zdanění*. Také uznává takové regulace státu, které slouží k uznání majetkových práv jiných jedinců, a to i v případě znečišťování půdy, vody, vzduchu atp.⁵⁵

Uspořádání Evropy

Mises sice kritizoval určité věci, které brání ekonomickému rozvoji Evropy (např. ochranná cla), avšak vytvoření Spojených států evropských nepovažoval za vhodnou cestu k jejich odstranění. Varoval dokonce před nahrazením šovinismu původních národů šovinismem evropským. Byl i proti tomu, aby „Panevropa“ byla jen větším a mocnějším státem, v němž se jednotlivé státy Evropy rozplynou. Odkazuje se i na dlouhý dějinný vývoj, který vedl k tomu, že se vyvinulo *národní citění*.⁵⁶

V jiné rovině se vůči *centrálnímu evropskému státu* vymezuje i Hayek, který sice připouští, že existence nadnárodního orgánu může „obrovským dílem přispět k ekonomické prosperitě,“ avšak jedině tehdy, pokud se spokojí s udržováním pořádku a vytvářením podmínek pro rozvoj národů. A nikoliv tehdy, pokud by rozdělával suroviny a přiděloval trhy, schvaloval a povoloval. Dále varuje proti předávání takové moci mezinárodním orgánům a domnívá se, že by jej brzy ovládly silnější mocnosti a vnucovaly svoji vůli malým národům.

⁵⁴ Tamtéž, s. 89-90.

⁵⁵ Tamtéž, s. 178-188.

⁵⁶ MISES, Ludwig von. Tamtéž, s. 115-119.

Staví se tedy spíše za to, aby existovala mezinárodní politická instituce, která by však neměla nové pravomoci, ale jen ty minimální potřebné k udržení pokojných vztahů, tedy v podstatě takové, které by měl ultraliberální stát založený na principu *laissez faire*, a ty by musely být ještě přísněji vymezeny *vládou práva*.⁵⁷

Připouští tedy i vznik federace, avšak silně se vymezuje *proti centralizaci moci*. Pokud se podaří vytvořit svět pro malé státy, vydělají na tom podle něj všichni. Dále tvrdí, že „vláda práva na mezinárodním poli se musí stát zárukou jak proti tyranii státu nad jednotlivcem, tak proti tyranii nového superstátu nad národními společenstvími,“ kdy „cílem nesmí být všemocný superstát ani volné sdružení ‚svobodných‘ národů, ale společenství států svobodných lidí.“ Za důležité považuje také zabránit budoucím válkám, ale upozorňuje na nebezpečí, že vytvořením federací takové riziko nezmizí, a chceme-li jej omezit, pak se „musíme spolehnout na širší a volnější sdružení.“⁵⁸

2.3.2. Český liberalismus

I proto, že se Svobodní hlásí k myšlenkovému odkazu Palackého, Havlíčka či Masaryka, považuji za důležité zmínit zde i tuto podkapitolu. Pro tehdejší český liberalismus bylo charakteristické, že byl značně spjat s myšlenkou *národní*. Texty Havlíčka jsou pak považovány za jeden z jeho základních zdrojů. Otto Urban dále píše, že národní vědomí tvořilo neodmyslitelnou součást vědomí občanského. „Čech měl být svoboděn nikoli jako abstraktní občan, nýbrž právě jako svobodný Čech.“ Ucelenou filozoficko-politickou koncepci pojetí národa a státu v liberálním chápání poskytl v roce 1848 Palacký, pro něhož byly národy původní, přirozené a jejich existence měla sama o sobě svůj smysl a účel. Naproti tomu státní organizace byla více méně prostředkem k zajištění tohoto účelu, tj. věci pomíjivou, historicky proměnlivou. Stát má být ve svých funkcích podřízen potřebám společnosti. Přestože se v daném případě jedná o společnost národní, neinterpretuje tyto potřeby Palacký nacionalisticky, ale jako *národní společenství rovných a svobodných občanů*. Oproti politickému a kulturnímu liberalismu se však v českém prostředí obtížněji prosazoval liberalismus ekonomický. V 19. století český liberalismus reprezentovaly dvě strany, a sice Národní strana (staročeši) a Národní strana svobodomyšlná (mladočeši).⁵⁹

⁵⁷ HAYEK, Friedrich August von. *Cesta do otroctví*, s. 179-191.

⁵⁸ Tamtéž, s. 179-191.

⁵⁹ URBAN, Otto. *Český liberalismus v 19. století*, s. 15-27.

2.4. Konzervatismus

V několika bodech je konzervatismus podobný klasickému liberalismu, ať už je to zdůrazňování, že *stát nemá zasahovat* do ekonomiky a osobních životů lidí či odmítání rovnostářství a především také v důrazu na *soukromé vlastnictví*. Dále je pro něj důležitá i decentralizace (a subsidiarita) a existence soukromých organizací nezávislých na státu. Podstatná je i historie - chápána jako zkušenost. Dále skepse k abstraktním principům či společenské smlouvě. Důležité je předávání *tradic* a společnost je považována za organickou. Skeptický je i vůči změnám a racionalismu. Proti přirozeným právům vyzdvihuje spíše předsudek a společenský řád. Bez předsudků a ctností nemůže dle něj existovat ani svoboda.⁶⁰

2.4.1. Konzervativní liberalismus

Pozdější klasičtí liberálové pak čerpali z myšlenek konzervativců. Takovým je např. Hayek, Původní liberální hodnoty zůstávají, ale již zde není „agresivní individualismus“ či odmítání *tradic* nebo náboženské víry.⁶¹ I Gray hovoří o poznání liberálů, že pokrok nemusí být nutně pozitivní a nezadržitelný. Ale také o tom, že konzervativní nedůvěra k masové společnosti zbavené opory starých kulturních tradic byla pravdivá a opodstatněná, a že naopak *udržování mravních a kulturních tradic* je nutnou podmínkou trvalého pokroku. To prý je kromě Hayeka uznáváno i takovými liberály jako Tocqueville, Constant či Gasset.⁶²

2.4.2. Liberální (libertariánský) konzervatismus, neokonzervatismus a Nová pravice

Tak jako v předchozím případě klasičtí liberálové obohatili své ideje o ty konzervativní, tak i mnozí konzervativci uznali, že některé liberální ideje jsou s konzervativními slučitelné. Jsou to především ti, co nebyli zastánci paternalistického konzervatismu, tedy např. Edmund Burke či později Ronald Reagan a Margharet Thatcherová. Přijali ideje *volného obchodu* a konkurenční samoregulační *tržní ekonomiky*. Začali je považovat za přirozené a zákonité. Méně ale již připouštějí osobní svobodu ve společenském životě, kdy se staví za tradiční pojetí rodiny, přísnější tresty, ale jsou i skeptičtí vůči extrémní toleranci či svobody volby v oblasti morálky či životního stylu. Jinak se toto hnutí nazývá také „Novou pravici“ nebo je

⁶⁰ NISBET, Robert. *Konzervatismus: Sen a realita*, s. 37-39, 40-41, 49, 51-52.

⁶¹ ALLEN, R. T. *Beyond Liberalism: The Political Thought of F. A. Hayek & Michael Polanyi*, s. 4.

⁶² GRAY, John. *Tamtéž*, s. 95.

asociováno s pojmem neokonzervatismus. Pro ten je typický také antikomunismus, silný patriotismus nebo *intervencionismus v zahraniční politice*.⁶³

2.5. Nacionalismus

Je přesvědčení, že *národ* je tím přirozeným a jediným správným *nositelem státní moci*. Heywood definuje národ jako *kulturní entitu*, skupinu lidí spojených *společnými hodnotami a tradicemi*, například jazykem, náboženstvím a dějinami, kteří obvykle žijí ve stejném zeměpisném prostoru. *Stát* potom jako politickou instituci, která má *suverenitu* neboli nejvyšší neomezenou moc v rámci vymezených teritoriálních hranic. Cílem nacionalismu pak je, *aby se národ a stát co nejvíce kryly*, a že každý národ by měl mít politické vyjádření a právo na sebeurčení.⁶⁴

Nacionalismus je však třeba odlišit ještě od *patriotismu*, jímž se míní spíše psychologická oddanost nebo pocit spolupatříčnosti k určité sociální skupině – je to spíše cítění, pocit věrnosti k zemi nebo k jejímu způsobu života. Pokud je nacionalismus odpovědí např. na cizí nadvládu, jedná se spíše o národně-osvobozovací sílu bojující za *svobodu, spravedlnost a demokracii*, kde na sebe bere podobu boje za národní osvobození a možnost *vládnout si sám*. Upozorňuje však na nebezpečí, že nacionalistické cítění může zplodit také nacionalismus, který má šovinistický a expanzionistický charakter.⁶⁵

Zajímavý je také tzv. *liberální nacionalismus*. Dle Heywooda mnoho evropských revolucionářů 19. století nerozlišovalo mezi liberalismem a nacionalismem a své národovecké přesvědčení prosazovali pomocí uplatňování liberálních idejí, které byly původně rozpracovány ve vztahu k jedincům i na národy a na mezinárodní řád. Národy považovali za *suverénní entity*, které mají právo na svobodu, a protože jsou stejně jako jedinci rovnoprávné, tak i na sebeurčení. Cílem liberálního nacionalisty je *svět nezávislých národních států* a nejen sjednocení či samostatnost jednotlivých národů. Protože by národy neměly být v jejich pojetí jeden od druhého izolovány, ale vzájemně závislé, podporují i vznikání nadnárodních subjektů, jako je například i Evropské společenství. Nicméně nepřejí si, aby tyto mezinárodní instituce nahradily *národní státy*, ale mají mezi nimi hrát roli prostředníků v zájmu posilování míru a prosperity.⁶⁶

⁶³ HEYWOOD, Andrew. Tamtéž, s. 77-88.

⁶⁴ Tamtéž, s. 131, 135, 136.

⁶⁵ Tamtéž, s. 139, 143.

⁶⁶ Tamtéž, s. 144-146.

2.5.1. Národ v pojetí T. G. Masaryka

Masaryk byl toho názoru, že „člověčenstvo“ je strom a „jednotliví národové jsou jednotlivé větve.“ Na tom se pak zakládají práva jednotlivého národa. Dále se zabývá tím, co je důležitější – zda národ, nebo lidstvo. Začíná tím, že Palacký si myslel, že „člověčenstvo.“ Masaryk je toho názoru, že lidstvo není přednější než národ, neboť samo pro sebe není nic, ale jsou to „jednotliví národové“. Národnost pojímá humanitně a odkazuje se i na Havlíčka v jeho tvrzení: „Napřed buď každý našinec sám příčinnivý, vzdělaný, čestný člověk, a pak teprv vlastenec.“ Pro Masaraka je národností a vlastenectvím „napřed být čestným člověkem.“ Tak je dle něj pojímali i Havlíček a Palacký. Tvrdí, že „na základě mravního pojmání národnosti požadovali její pojmání právní. Chtěli, aby národ měl své právo, jako má právo stát. Mluvíme o státním právě, ale musíme usilovat o to, abychom mluvili také o právě národním.“⁶⁷

Tolik k teorii, která sice na tomto místě z povahy mé práce nemůže být vyčerpávající, avšak měla by postačovat k pochopení základních idejí a principů, které jsou pro analýzu následující části klíčové.

⁶⁷ MASARYK, Tomáš Garrigue. *Ideály humanitní. Problém malého národa. Demokratism v politice*, s. 72-73.

3. Analytická část

3.1. Základní ideová východiska

Než přistoupím k podrobnější analýze Politického programu a dalších relevantních materiálů Svobodných, pokusím se nacházet možné ideové zařazení této strany i v jiných dokumentech a zdrojích. Tím prvním je e-mailová komunikace s Petrem Machem, který stranu zařazuje jako „pravicovou, příp. *konzervativně liberální*.“⁶⁸ Miloslav Bednář zase tvrdí, že se Svobodní „hlásí k *liberalismu* a v té souvislosti jsou *konzervativní* ve vstřícném vztahu k hlavnímu proudu moderní české demokratické filosofie,“ tedy k Františku Palackému, Karlu Havlíčku Borovskému, Tomáši Garrigue Masarykovi; a co se týká politických myslitelů taktéž k Johnu Lockovi.⁶⁹ Oba tedy naznačují, že pro Svobodné je důležitý jak *liberalismus*, tak svým způsobem i *konzervatismus*.

Co se týká stěžejních dokumentů strany, tedy jejich Stanov,⁷⁰ Politické filosofie⁷¹, Politického programu⁷² či Ideového projevu k založení strany,⁷³ tak ani v jednom z nich nelze najít explicitní vyjádření, které by se věnovalo ideovému zařazení strany. Mírné naznačení se již ale vyskytuje v Usnesení z ustavujícího sněmu,⁷⁴ v němž se hovoří, že strana „vyznává a reprezentuje *konzervativní* principy osobní odpovědnosti a *liberální* principy otevřených možností ve fair soutěži a nezávislosti občana na státu.“

V prvním čísle občasníku Beran již Mach více objasňuje její ideovou pozici a možná i naznačuje vztah liberalismu a konzervatismu: „Strana našeho typu musí být schopná přilákat voliče a zahrnout členy, kteří se hlásí jak k liberálnímu, tak i ke konzervativnímu pojetí státu. Myslím si, že pro rozumně uvažujícího liberála a pro rozumně uvažujícího konzervativce jsou oba proudy vlastně totéž. Naši členové jsou povětšinou ve svém životě a ve svém chování *konzervativní*, i když jsou přesvědčením *liberálové*. Ctí pevné morální zásady, ale nechtějí své

⁶⁸ E-mailová komunikace ze dne 15. 2. 2014.

⁶⁹ E-mailová komunikace ze dne 25. 3. 2014.

⁷⁰ Viz *Stanovy Strany svobodných občanů*, online text: <http://web.svobodni.cz/public/media/Archiv-dokumentu/Stanovy-2012.pdf>.

⁷¹ Viz *Politická filosofie*, online text: <http://web.svobodni.cz/program/politicka-filosofie>.

⁷² Viz *Politický program Strany svobodných občanů*, online text:

<http://www.svobodni.cz/files/docs/Politicky-program.pdf>.

⁷³ Viz MACH, Petr. *Ideový projev k založení Strany svobodných občanů*, online text:

<http://www.svobodni.cz/media/clanky/26-petr-mach-ideovy-projev-k-zalozeni-strany-svobodnych-obcanu/>.

⁷⁴ Viz *Usnesení přijaté ustavujícím sněmem Strany Svobodných Občanů*, online text:

- <http://web.svobodni.cz/public/media/Archiv-dokumentu/Usneseni-ustavujiciho-snemu-1.pdf>.

hodnoty vnucovat druhým. Jsou odhodláni postarat se o sebe, o svoji rodinu. To by někdo označil za konzervativní, někdo jiný by to označil za veskrze liberální. Vidím prostor pro to, aby se u nás setkali jak ti, co se považují za *konzervativní v britském smyslu*, tak ti co se považují za *liberální v klasickém slova smyslu*. Boje mezi konzervativci a liberály považují za umělé. Někdo je bude uměle hrotit v tak okrajových tématech, jako je otázka přístupu státu k pervitinu nebo adopci dětí homosexuálními páry. Při vši vážnosti těchto témat jsou to témata politicky okrajová a neměla by vést k fatálním hádkám.⁷⁵

Z hlediska toho, jak velkou v rámci tradice svobody připouštějí roli státu, se lze podívat opět na Machova slova, kdy tvrdí, že valná část liberálů včetně něj „souhlasí s oprávněností existence minimálních *dani* na zajištění práva na život a majetek *prostřednictvím vlády*.“⁷⁶ Z toho lze usuzovat na úsilí o *zdaňující minimální stát*. Co se pak týká jednotlivých myslitelů, na které se strana odkazuje, tak jak v níže podrobněji analyzovaných materiálech, tak v periodiku *Laissez Faire*, se často vyskytují odkazy nebo myšlenky Misese, Hayeka, F. Bastiata, M. Friedmana a dalších.⁷⁷

3.2. Analýza textu „Politická filozofie Svobodných“

Tento text, jenž lze považovat za základní ideový dokument Svobodných, je zároveň nedílnou součástí stanov. Základní liberální ideje lze najít již v úvodu, kdy se v textu hovoří o „*svobodné a suverénní zemi*, spravované státem, který chová úctu ke svým občanům, k jejich životu, majetku, svobodě a osobní odpovědnosti.“ Za nejcennější hodnoty, které jsou hodny její podpory a rozvíjení, považují „*svobodu jednotlivce*, svobodnou vůli člověka, lidskou kreativitu a iniciativu.“ Dále hovoří o tom, že respekt ke svobodě pro ně znamená i „*toleranci* etnickou a náboženskou.“ Následně je to i tvrzení, že „za neodmyslitelnou součást ochrany svobody považují Svobodní *ochranu vlastnictví*.“ Dále píše, že základem politického systému je pro ně „*spravedlivá a svobodná soutěž* osobností, myšlenek, iniciativ a projektů při respektování morálních a etických zásad.“

Následně se odvolávají na „respekt k *tradičním* hodnotám,“ což by mohlo evokovat vliv konzervatismu, pro který je právě odvolávání se na důležitost tradice typická. Dokonce přímo druhým bodem této pětibodové filozofie je bod přímo s tímto názvem. V něm se strana hlásí „k duchovnímu, kulturnímu a politickému dědictví západní civilizace, navazuje na tradice

⁷⁵ MACH, Petr. *Beran*, únor 2014, s. 2.

⁷⁶ MACH, Petr. *Laissez Faire*, listopad-prosinec, s. 5.

⁷⁷ Archiv *Laissez Faire*, dostupný na adrese: <http://www.nechtenasbyt.cz/pdf/>.

české státnosti a na vytrvalé úsilí o získání svobody reprezentované Palackým, Havlíčkem, Masarykem a dalšími.“ Zde je nutno si povšimnout tří věcí, a sice skutečnosti, že tradice, na něž se odvolává, jsou podobně jako oni myslitelé spíše liberální. A pak je důležité připomenout, že pro klasické liberály typu Hayeka, na něhož se v této části Svobodní mimo jiné taktéž odvolávají, je tradice rovněž důležitá hodnota. V odkazu na ono vytrvalé úsilí lze pak spatřovat i určitou souzřívanost Svobodných s tehdejšími českými liberály, pro něž bylo charakteristické spojení liberalismu s národním osvobozením. Je-li možno hledat v materiálech Svobodných prvek nacionalismu, pak právě zde. Ovšem je to zároveň nacionalismus liberální, a jak je známo z teorie, nejedná se o onu negativní, tedy šovinistickou formu.

Právo dle nich nemá a nemůže nahrazovat morální a hodnotový systém a usilují taktéž o „návrat k předsocialistickým právním tradicím a o reformu právní filosofie.“ Státní moc dle nich musí „být *omezena a kontrolována*.“ Následující část může také více napovídat o tom, nakolik je euroskeptismus Svobodných motivován liberalismem, a nakolik nacionalismem. Vzhledem k tomu, že se liberálové domnívají, že ochranu svobody může poskytovat pouze svrchovaný stát, mohlo by se v následující argumentaci jednat o prvek liberalismu: „Ve snaze pro každého vymezit a zabezpečit svobodný prostor chráněný proti zásahům veřejné moci, považujeme za nepřijatelné úsilí prosadit neomezenou vládu většiny v evropském prostoru. Strana svobodných občanů usiluje o Evropu rovnoprávných a suverénních demokratických států bez ohledu na jejich velikost.“ Podobně i zde: „Suverenita České republiky je základní podmínkou zachování skutečné demokracie, ve které hlas voliče má ve volbách smysl.“ A také zde: „Úcty ke svobodnému rozhodování státu považuje Strana svobodných občanů za analogii úcty ke svobodě člověka.“

V posledním odstavci pak Svobodní zdůrazňují důležitost volného trhu, kdy tvrdí, že „svoboda ekonomické iniciativy a spravedlivá soutěž *volného trhu* umožňuje nejlépe každému jednotlivci dosahovat svých osobních cílů.“ Za největší překážku hospodářské spolupráce pak považují „politické zasahování do svobodného rozhodování podnikatelských subjektů,“ což dle nich platí jak „pro českou domácí politiku, tak pro současnou evropskou integraci,“ protože hospodářská spolupráce států dle jejich názoru „nevyžaduje politickou integraci.“

3.3. Analýza politického programu a navazujících materiálů

Od roku 2009 došlo jen k nepatrným změnám Politického programu Svobodných (dále jen programu), a to zejména ve smyslu úpravy věcných nepřesností či doplnění nových kapitol. Avšak v jedné z nich by mohla hrát výměna slova klíčovou roli při posuzování toho, zda je skepse k EU podpořena liberálními či nacionalistickými argumenty.⁷⁸ V této části své práce rozebírám jednotlivé kapitoly a podkapitoly politického programu v pořadí, v jakém jsou uvedeny,⁷⁹ a ty následně doplňuji o další analyzované materiály.⁸⁰

3.3.1. Pojetí státu

Již název první podkapitoly programu „Pro svobodné *má stát smysl*“ dává jasný signál, že se nejedná o stranu *anarchokapitalistickou*, tedy *anarchisticky libertariánskou* či *tržně anarchistickou*. Co zde však vysledovat lze, je liberalismus. A to v důrazu na *individuální svobodu*, na stát jako garanta *vlastnických* vztahů i jako entitu *oprávněnou* i *povinnou* řešit spory občanů. Je zde i důraz na *demokracii* a *vládu reprezentující na zastupitelském principu* vůli občanů a odvozující svůj původ *od lidu*. Stát musí být *spravedlivý*, a pokud nenaplnuje své poslání nebo používá nepřiměřené prostředky, je jeho legitimita zpochybněna (s. 4). Pro Svobodné je demokracie důležitá a domnívám se, že to může souviset i s jejich snahou navazovat na tradice prvních českých liberálů. Nicméně podobně jako klasičtí liberálové se i oni přidržují spíše její zastupitelské formy, přestože níže bude pojednáno i o jejich snaze zavádět prvky demokracie přímé.

Dále hovoří o tom, že *moc musí být omezena, kontrolována a vyvážena*. Pokud je moc státu posílena, musí být zároveň posílena i kontrola moci. Stát musí především chránit *svobodu jednotlivce*, zejména pak *majetková práva*. Svobodní stát považují za právnickou osobu, a tedy subjekt mezinárodního práva. Domnívají se, že „*stát není filosoficky neutrální*, ačkoliv není vázán na žádnou výlučnou ideologii.“ *Svrchovanost* považují za neoddelitelnou, stát vzniká díky ní a bez ní by nebyl státem (s. 5). Potud (klasický) liberalismus,⁸¹ avšak výrazněji

⁷⁸ Jedná se o revizi podkapitoly programu s názvem Evropa, kdy ve větě „Evropa potřebuje obrat k demokracii spočívající v návratu moci *národním* státům, se kterými se občané mohou identifikovat,“ došlo k výměně slova „*národním*“ za slovo „*svrchovaným*“. Viz - <https://www.svobodni.cz/files/docs/ReV-2014-brezen-kapitola-eu.pdf>.

⁷⁹ Jednotlivé stránky, na nichž se daná pasáž v programu nachází, dále označuji pouze číslem v závorce.

⁸⁰ Zejména sekce webu *Otázky a odpovědi*, v nichž Svobodní odpovídají na témata, která se do programu nevešla.

⁸¹ Ve zbylé části hodnocení programu budu pod pojmem liberalismus mínit většinou právě liberalismus klasický.

libertariánskou argumentaci můžeme vidět ve formulaci, že stát je „korporace s nuceným členstvím“ (s. 104). Případně i v tezi, že to je stát, kdo „má a musí mít monopol na legitimizaci použití síly a donucovací moci“ (s. 5).

Nacionální prvek pak lze spatřovat v argumentaci, že „svrchovanost státu (suverenita) je výsledkem historické kontinuity státnosti (s. 5).“ Podobně jako ve formulaci „politický národ“ (s. 4, pozn. 3). Důležitost národa je nicméně i prvkem konzervatismu, a tak je otázkou, zda v tomto lze nacionalismus hledat. Pokud ano, tak opět spíše onen původní, pozitivní (a zároveň liberální), a to zejména i proto, že je brán jako odkaz na Masarykovo úsilí (s. 4) a také jako úsilí o státnost.

3.3.2. Zahraniční politika

V této sekci zmiňují Svobodní slovo národ vícekrát. Tvrdí sice, že *svrchovanost* v jejich pojetí „navazuje na teorii státu,“ druhým dechem však zdůrazňují, že je to nástroj, jak vedle sebe mohou žít velké a malé *národy*. Považují ji za pojem nejenom politicko-právní, ale i za „psychologický a filosofický.“ Důležitá je i formulace, že „respekt k *národní svrchovanosti* na určitém území je zároveň úctou ke *kolektivním archetypům*, jejichž vliv na utváření politiky nelze bez závažných důsledků zanedbávat“ (s. 6). Prvek pojetí státu ve smyslu státu národního lze pak spatřovat i v odvolávání se na to, že Evropa potřebuje návrat moci svrchovaným státům, s nimiž se „občané mohou identifikovat“ (s. 8). Toto jsou prvky spíše nacionální či konzervativní, avšak nalézt je můžeme nejen u liberální verze nacionalismu, ale taktéž u prvních českých liberálů či u Masaryka, ale také u liberálů Misese či Hayeka.

Patrně konzervativní liberalismus lze najít v této části programu i v sedmé podkapitole o Evropě v odvolávání se na *tradiční* evropské hodnoty, jimiž se ale myslí hodnoty spíše liberální, a sice *svoboda, demokracie, důstojnost člověka* či *pluralita názorů*. Později se znovu hovoří o *tradičních hodnotách* evropské civilizace (s. 9) a konzervativní hodnoty můžeme nalézt ještě v osmé podkapitole věnující se vztahům se sousedními státy, kdy se Svobodní odvolávají na *tradiční* politickou sounáležitost se Slovenskem, stejně jako na dlouhodobé *historické kořeny* (s. 10).

Dále zde můžeme vidět ideje klasického liberalismu, a to včetně *principu nevměšování*. Spolupráci s NATO sice považují za důležitou, ale jsou *proti zasahování do vnitřních*

záležitostí jiných zemí, pokud ale jiný stát nezačne ohrožovat svrchovanost jiného státu. Tehdy by na místě byla intervence (s. 6).⁸²

Liberální je zde pak důraz na *svobodný obchod* (s. 7), *liberalizaci mezinárodního obchodu*, *důstojnost člověka*, *pluralitu názorů*, *odpor ke kvótám a regulacím* či zastávání se *volného trhu*. Za cíl považují i hospodářské sbližování mezi státy a odstraňování historických nevraživostí či návrat moci svrchovaným státům. Společně s Hayekem pak i odmítání *centralizované a unifikované Evropy* (s. 8), a naopak pokojnou (tedy *mírovou*) spolupráci evropských států a odmítání EU založené na byrokracii či přerozdělování peněz na dotacích (s. 9).

3.3.3. Vnější bezpečnost

Zde je podstatné, že stát má podle nich plnit funkci vnější obrany, a není zmínky o tom, že by k tomu neměl vybírat daně. Jsou v tomto tedy zastánci spíše *zdaňujícího minimálního státu*, který právě tuto funkci skrze vynucený výběr daní plnit má.

3.3.4. Reforma právní filosofie

Svobodní požadují *spravedlnost* a jsou přesvědčeni o tom, že justice musí být nezávislá na výkonné moci, že *základními lidskými právy* jsou *právo na život*, *svobodu a majetek* a další lidská a občanská práva se z těchto tří základních občanských práv pouze *odvozují*. Staví se tak proti „zaměňování, oslabování a zpochybňování“ těchto tří práv „odvozenými právy sociálními, hospodářskými, menšinovými, genderovými, environmentálními atp.“ Ona základní individuální občanská práva dle nich „nelze oslabovat, porušovat, potlačovat a nahrazovat právy kolektivními“ (s. 12). Na tomto místě je nutno si povšimnout, že se zde objevuje klasicky liberální argumentace, nicméně není zde nijak argumentováno tím, že by právo na život, svobodu a majetek byla práva přirozená. To může souviset i s výše uvedenou neshodnou mezi liberály o původu těchto práv, kdy někteří jim přikládají transcendentální původ, a jiní se je snaží odvozovat z ekonomických teorií. Svobodní dokonce usilují

⁸² Přípuštění intervence sice vytváří dojem, že v zahraničně-bezpečnostních otázkách jsou Svobodní *nekonzervativní*, nicméně je nutno si povšimnout, že v případě Ukrajiny zaujali stanovisko, aby západní státy nezasahovaly, a to i přesto, že by asi bylo obtížné se domnívat, že chování Ruska vůči Ukrajině nebylo právě porušením výše zmíněného principu, kdy Svobodní intervenci připouštějí. Viz - <http://web.svobodni.cz/clanky/stanoviska-strany/nepletme-se-do-sporu-na-ukrajine>.

o reformu právní filozofie,⁸³ a to tak aby ta nová zaujímala „stanovisko k přirozenoprávnímu, pozitivistickému a normativnímu pojetí práva“ (s. 12, pozn. 24).

Dále se staví za ochranu „jednotlivce před zásahy státu do jeho života a před shromažďováním informací ve státních datových systémech.“ Vymezuje se i proti tomu, aby „stát sledoval a evidoval rozhodování, chování a jednání občanů, ačkoliv ti se nedopouštějí žádných trestných skutků“ (s. 13). Tato část připomíná libertariánské postoje podobně jako argumentace, že „jakýkoliv zásah proti *svobodě* a *majetku* jednotlivce je nepřipustným násilím,“ protože „jedinou racionální funkcí státu je takovému násilí bránit a zasahovat proti němu.“ Je to pak především vláda, která „se takového násilí nesmí dopouštět,“ a „v demokratickém státě musí být považováno za zlo, jestliže je někdo nucen k obětování svých hodnot ve prospěch druhého.“ To souvisí i s tím, že pro Svobodné je *soukromí* a *vlastnictví* jedním ze základních pilířů *svobodné společnosti*. *Vlastnické právo* považují za právo absolutní, což je vede k tomu, že se staví *proti jakémukoliv vyvlastňování majetku* ve prospěch kohokoli, i kdyby bylo ve veřejném zájmu (s. 13). Zde lze vidět prvky klasického liberalismu, pro něž je majetek nedotknutelný. Svobodní jsou rovněž pro *rovnost před zákonem*, což považují za základní podmínku *spravedlivého státu* a staví se proti vytváření nerovností nových (s. 13). Zde je patrné odlišení se od moderního liberalismu, který by naopak proti vytváření nových nerovností být nemusel, protože by to pro něj byl způsob, jak zajistit rovnost příležitosti.⁸⁴

3.3.5. Hospodářská politika

Strana se staví za *svobodné podnikání*, je přesvědčena, že „stát není od toho, aby podnikal.“ Chtějí, aby došlo k uvolnění podnikání, a jsou pro *zrušení dotací, regulovaných cen a produkčních kvót*. Jsou přesvědčeni, že „jednotlivé druhy energií spolu musí *soutěžit za rovných podmínek*.“ (s. 14). Dále tvrdí, že „stát není od toho, aby dotacemi podporoval vývoz zboží či příliv investic“ a nemá „firmám asistovat v jejich podnikání.“ Jsou pro vytvoření *rovného podnikatelského prostředí*, tedy proti zvýhodňování jedněch firem před druhými pomocí pobídek a zároveň se staví za *rovnou daň z příjmů* právnických osob.

⁸³ Není tím myšlena reforma filozofie jako takové, ale patrně spíše snaha změnit právní řád a jeho interpretaci směrem od socialistického práva k pojetí, které je bližší klasickým liberálům.

⁸⁴ Tato kapitola programu obsahuje ještě podkapitulu o přímé demokracii, té se však budu věnovat samostatně o něco níže.

Tu však chtějí *zachovat*⁸⁵ v té výši, která bude konkurenceschopná (s. 15). Celkově tato část opět obsahuje převážně ideály klasického liberalismu o tom, aby trh byl co nesvobodnější, co nejméně regulovaný státem atp.

3.3.6. Daňová a rozpočtová politika

Svobodní jsou přesvědčeni, že „současný systém veřejných financí bere lidem *svobodu* rozhodování o svých *vlastních* výtěžcích, postrádá odpovědnost v podobě vyrovnaného *hospodaření*“ a je kvůli existenci mnoha úlev a výjimek *nespravedlivý*. Organizované *přerozdělování*, *regulování* a nákladnost státní správy dle nich přispívají ke zvyšování státního dluhu a ke korupci. Jejich cílem ve fiskální oblasti je „*zvýšení svobody* a *snížení nespravedlnosti* daňového a přerozdělovacího systému“ a doprovodným efektem zvýšení této svobody, tak jako jako „*neutrální zdanění*, které poplatníkům *neurčuje, jak se mají chovat*,“ prý bude *zvýšení tempa hospodářského růstu*. Zadlužování státu považují za neúnosné, i proto, že kvůli úrokům musejí být výdaje i daně vyšší. Chtějí proto „*co nejdříve zastavit zadlužování* a vrátit se k *vyrovnanému hospodaření* státu.“ Navrhují tedy podobně jako někteří klasičtí liberálové ústavní *zákon o rozpočtové kázni*, který by vládám stěžoval přijímat deficitní rozpočet (s. 16).

Dále chtějí *zrušit daň z příjmu fyzických osob* a její část, která je určena na financování obcí, transformovat do podoby *obecní daně z hlavy*, která by byla v kompetenci obcí. Také chtějí *zrušit daně z nabytí nemovitých věcí*, daň silniční, z plynu, z elektřiny a uhlí. Zároveň navrhují *sjednotit DPH* na sazbě 15 % a *zrušit daně z nemovitých věcí*, a to i proto, že jsou „proti tomu, aby byl daněn *majetek*“ (s. 17-18). I zde se Svobodní snaží přiblížit podobu státu idejím klasického liberalismu.

3.3.7. Měnová politika

To je patrné i v této sekci. Svobodní chtějí zachovat centrální banku a její institucionální nezávislost na vládě a důležitá je pro ně *měnová konkurence*. Zároveň si přejí zachovat korunu, a nemít povinnost přijímat euro (s. 18-19).

⁸⁵ V úsilí pragmaticky zachovat daň na stejné úrovni (*udržet status quo*), lze vidět i konzervativní prvek, neboť v pojetí klasického liberála by patrně bylo možné usilovat o její co největší snížení, a tím zajistit ještě větší konkurenceschopnost nebo zkrátka chtít co nejnižší daně.

3.3.8. Silniční doprava

Již v páté podkapitole programu⁸⁶ bylo možné se dozvědět, že Svobodní považují stát za správce železniční, silniční, vodní a dopravní cesty, tudíž se ve svém programu opět nedomnívají, tak jako *tržní anarchisté* či *zastánci minimálního státu*, že by dopravní infrastruktura neměla být zajišťovaná státem. Zajímavostí je, že osobní dopravu považují za výraz *svobody jednotlivce* (s. 15). I v této oblasti můžeme spatřovat ideje klasického liberalismu. Argumentace, že „dálnice patří do *české krajiny* stejně jako železnice a vodní díla“ je pak již jen drobným prvkem patriotismu.

3.3.9. Ochrana životního prostředí

Ten lze dále vidět i ve větě: „Česká republika je výjimečně krásnou krajinou.“⁸⁷ Dle Svobodných je stát zodpovědný za udržování čistoty vzduchu a za čistotu území, jehož je vlastníkem. Připouštějí, že „u staveb, které s sebou nesou externality, by měl být pečlivě posuzován vliv na životní prostředí“ (s. 21-23). Zde vidíme, že Svobodní připouštějí, že stát má určité externality řešit. V této části by tedy již byli příznivci spíše *malého státu*.

3.3.10. Zdravotnictví

„Dnešní státem regulované a organizované zdravotnictví“ Svobodní považují za „neslučitelné s principy *svobody, odpovědnosti a spravedlnosti*.“ Zdravotní pojištění nazývají zdravotní daní a celý „stávající systém tzv. zdravotního pojištění“ by rádi transformovali na „systém skutečného pojištění,“ a to i tím, že se oddělí základní povinné pojištění od toho individuálního. Do onoho základního „by měla spadat první pomoc a záchrana života,“ přičemž „platba za každou osobu by měla být stanovena nezávisle na příjmu pojištěnce“ (s. 23-24). I zde vidíme, že připouštějí, že stát má tuto funkci plnit, a proto i v tomto jsou příznivci spíše *malého státu*, byť jejich úsilí o výraznou změnu navrhovaným směrem je opět snahou přiblížit pojetí státu směrem ke klasicky liberálním idejím.

3.3.11. Sociální politika

„Nesmí být *dominantní úlohou státu*. Pomoc bližnímu je odpovědností jednotlivce, rodiny a soukromoprávních spolků“ (s. 24). Svobodní jsou „pro zásadní ústup státu od provádění sociální politiky, která je drahá pro daňové poplatníky a demotivační pro příjemce sociálních

⁸⁶ Částečně se kapitoly překrývají, proto předchozí text zařazuji zde.

⁸⁷ Nutno dodat, jak bylo uvedeno výše, že patriotismus nutně nemusí znamenat prvek nacionalismu.

dávek“ (s. 25). Dále chtějí reformu všech sociálních dávek, a to v „jejich transformaci do jediné dávky v podobě tzv. *negativní daně*“ (s. 25-26). Zde lze vidět jak otevřenou inspiraci M. Friedmanem, tak opět posun klasicky liberálním směrem, ale také úsilí o zachování zaopatřovacího státu, byť jen v minimální míře. Proto jsou i zde zastánci spíše *malého státu*, avšak tady ani jinde v programu neodůvodňují existenci těchto jeho funkcí potřebou přerozdělování nebo nárokem lidí na sociální práva atp.

Posunem ke klasickému liberalismu je i snaha, aby nemocenské pojištění bylo zaměstnance dobrovolné a založené na komerčních pojistných principech, nikoliv zajišťované státním systémem (s. 26). Výraznou reformu požadují v případě starobních důchodů. Chtějí zvýšit osobní odpovědnost a ponechat občanům prostředky pro hledání individuálního řešení, čehož chtějí docílit mimo jiné zeštíhlením tzv. průběžného systému, aby občanům zůstalo více peněz na individuální zajištění na stáří. Průběžný systém založený na povinné účasti chtějí zachovat, ovšem zároveň by se měl zmenšit objem peněz, které se přes něj přerozdělují. Rádi by zavedli předem pevně určenou (paušální) platbu poplatníka do tohoto systému, a zároveň jsou pro zavedení paušálního státního důchodu, který by se z něj vyplácel. (s. 26-28).

„Jsou přesvědčeni, že vysoká nezaměstnanost je primárně důsledkem demotivačního systému sociálních dávek a svazující pracovní legislativy.“ Argumentují, že nejnižší nezaměstnanost lze najít „v zemích, které jsou na špičce v míře ekonomické svobody.“ Politiku zaměstnanosti považují za neefektivní, a navrhují tak *zrušit její dotační programy*, a zároveň zrušit úřady práce. Dvěma kroky chtějí zaručit *smluvní svobodu*, pokud jde o práci, a to a) legalizací tzv. „švarc systému“ a b) umožněním uzavírat pracovní smlouvy i mimo Zákoník práce. „Svobodná pracovní smlouva“ by taktéž „obsahovala smluvní volnost, i pokud jde o výši mzdy“ (s. 28-29). I v těchto částech lze vidět snahu posunout úlohu státu více ke klasicky liberálnímu pojetí.

3.3.12. Školství a věda

Jsou proti centrálnímu řízení vzdělávání, které „upírá rodičům právo rozhodovat o výchově svých dětí a brání jedincům rozvíjet svůj talent dle specifických potřeb.“ Stát by ale měl dbát na to, aby škola poskytovala základy dané akreditací pro daný typ školy, ale obsah a forma výuky má být výhradně na domluvě mezi učiteli, školou a rodiči, případně studenty. I kvůli tradici by stát měl financovat systém povinného základního vzdělávání (s. 29-31).

Zároveň chtějí, aby platila stejná spravedlivá pravidla pro (základní a střední) školy bez ohledu na to, kdo je vlastníkem školy, a to z hlediska financování tak, aby dotace ze státního rozpočtu na žáka či studenta byla stejná. Jsou pro zavedení školného na vysokých školách, protože vysokoškolské vzdělání považují za ryze soukromý a nikoliv *veřejný statek*. Tímto krokem očekávají i zvýšení *konkurence* mezi školami, úspory v rozpočtu, a tak i možnost snížit daně (s. 30-32). Ani v této části nelze vidět nic jiného než snahu změnit český systém podle ideálů klasického liberalismu.⁸⁸ Zároveň úsilím o to, aby stát plnil svou roli i v oblasti vzdělávání, jsou Svobodní opět zastánci spíše *malého státu*.

3.3.13. Zemědělství

Je pro ně podnikání jako každé jiné, a tak by státy a EU měly mít ke všem zemědělským podnikatelům rovný přístup. Dále kladou důraz na *vlastnické právo*, hovoří o tom, že stále není dokončen prodej státní půdy a ostatního majetku ani dokončena majetková transformace zemědělství. Chtějí také *omezit administrativní a byrokratickou zátěž* v zemědělství (s. 32-33). I v této oblasti lze vidět důraz na klasicky liberální principy.

3.3.14. Veřejná správa a samospráva

Svobodní se zasazují o odpovědnou samosprávu a úspornou státní správu a považují za důležité, aby volená samospráva měla kompetence při určování veřejných výdajů i příjmů. Obce by se měly převážně financovat z vlastních daňových příjmů, aby jejich hospodaření bylo vyrovnané. Usilují o to, aby se omezilo přerozdělování peněz mezi občanem, obcí, krajem a státem a jsou i pro úplné odstranění přerozdělování mezi státem a EU. Chtějí, aby občané měli přímý vliv na výši svého zdanění ve prospěch samospráv. Kraje dle nich nemají poskytovat dotace obcím, firmám ani sdružením. Kromě vlastních příjmů by ale samosprávy mohly mít i příjem ze státního rozpočtu, a to na principu spravedlnosti vůči všem krajům stejně podle objektivních kritérií (s. 33-34). Ve snaze o co největší decentralizaci lze vidět klasicky liberální i konzervativní prvky. Obecně zde pak i snahu prosazovat liberální principy i na úrovni obcí a krajů.

3.3.15. Svobodný trh informací

Tato část programu je opět veskrze liberální. Internet je pro ně svobodné médium pro výměnu informací a svobodnou prezentaci názorů i alternativou k tradičním médiím. Odmítají také omezování projevu či filtrování obsahu. Nebezpečí internetu nechávají na *osobní*

⁸⁸ Byť s podobnými snahami by patrně souhlasili i konzervativci.

zodpovědnosti každého jedince, stejně tak ochranu dětí na rodičích (s. 34). Podobně i v oblasti autorského práva zastávají liberální stanoviska, když „odmítají nové regulace a zásahy do svobody občanů vedené s cílem dát tržní výhodu držitelům autorských práv.“ Tzv. autorský i televizní a rozhlasový poplatek považují za skrytou daň a následně nespravedlivou dotaci na úkor ostatních a chtějí jej zrušit. Požadují i zrušení tzv. veřejnoprávních médií (s. 35).⁸⁹

3.3.16. Otázky a odpovědi nad rámec programu

Na některé otázky však v programu odpovědi nalézt nelze, a proto Svobodní zřídili na svém webu část s názvem Otázky a odpovědi, kde své postoje k dalším tématům ujasňují. Vybírám proto některé z nich.⁹⁰

Bůh, islám, registrované partnerství, potraty

Zcela liberální jsou v této části Svobodní, když tvrdí, že jsou sekulární stranou, náboženskou svobodu považují za základní, a stejně tak chtějí sekulární stát, který nepodporuje žádnou vybranou víru ani církev (#A1-2). Náboženství považují za soukromou věc jednotlivce, která nepatří do politiky, a neměla by být vnucována ostatním, a to jak v případě křesťanství, tak islámu. Dále už začínají být konzervativní při argumentaci, že „naše kultura a zvyky jsou ale tvořeny odkazem tisícileté křesťanské a židovské tradice a kultury, dědictvím antiky i předkřesťanskými (pohanskými a keltskými) zvyky. Tyto *tradice* tvoří naši západní kulturu.“ Následně se vymezují vůči islamizaci Evropy a „fatálně chybné“ politice multikulturalismu, která „znamenala rozmach islámu na západě“. Jsou také proti zavedení společného rozhodování o imigrační politice v rámci EU (#A2).

Velmi liberální jsou pak v názoru, že stát by se neměl vměšovat do instituce manželství, kdy si manželé mají uspořádat své majetkové vztahy, jak uznají za vhodné, a potom prý nebude potřeba ani registrovaného partnerství (#A3). Následně se liberálně vymezují vůči tomu, aby adopce dětí byla vnímána jako něčí právo, avšak v zápětí jsou jejich argumenty spíše konzervativní, protože se domnívají, že pro zdravý vývoj dítěte je důležité, aby „žilo v rodině a mělo v ní pokud možno jak (náhradního) otce, tak (náhradní) matku.“ Také považují za „*přirozené*“, že nejlepším adeptem pro adopci jsou manželé (#A4).

⁸⁹ Příloha programu s názvem Evropská dohoda byla v březnu 2014 přesunuta do kapitoly Zahraniční politika. Více se postoji Svobodných k EU ještě věnuji níže.

⁹⁰ Viz *Otázky a odpovědi* - <http://web.svobodni.cz/program/otazky-a-odpovedi>. Citace na jednotlivé sekce tohoto textu uvádím opět v závorce.

Zcela liberální je pak jejich přístup k *odluce státu a církvi*, pro niž se vyslovují. Chtějí, aby všechny církve byly na státu nezávislé, a aby stát neplatil církve a platy jejich představitelů ze státního rozpočtu, a taktéž jsou pro navrácení církvím zabaveného majetku (#A5). V otázce práva na eutanazii zastávají rovněž liberální přístup, a sice že „každý má právo se zasebevraždit.“ Také nepovažují za správné, aby stát uzákoňoval úřední postupy pro asistenci lékařů u sebevraždy, a takové napomáhání považují za „morální problém každého jednotlivce.“ Toto morální dilema pak „stát nemůže odstranit tím, že schválí zákon o euthanasii“ (#A6).

V případě potratů se domnívají, že každá matka „si jej musí srovnat se svým svědomím a se svým vyznáním.“ Zároveň by „měla mít právo potrat odmítnout, i když jí to doporučí lékař z důvodu poškození plodu.“ Jakožto sekulární strana chtějí respektovat odlišný pohled jednotlivců i církvi na etické otázky a tvrdí, že „potrat má mít právo zakazovat (svým členům) církvev, která jej odmítá, ale nemá jej zakazovat stát všem lidem bez rozdílu vyznání“ (#A7). Ani v této oblasti nepoužívají konzervativní argumenty, přestože zde používají spíše slovo matka⁹¹.

Vystoupení z EU

Zde je důležitá jejich argumentace, čím obhajují případné vystoupení ČR z EU, a sice že „značná část představ Svobodných o ideálním uspořádání v České republice není realizovatelná bez vystoupení z EU,“ protože legislativa, kterou „chrlí“ Unie „dnes tvoří většinu předpisů platných v ČR.“ Domnívají se tedy, že „bez vystoupení z EU není možné *zjednodušovat pravidla, snižovat byrokracii a daně.*“ *Volný pohyb zboží, pracovní síly i osob* by pak mohly zajišťovat jiné dohody a „vystoupením z EU bychom přišli o dotace na nesmyslné chodníky polem, předražené cyklostezky i předstíraná školení ve firmách,“ a taktéž by se ušetřilo na nákladech na „dodržování nesmyslných směrnic“ (#C1). Domnívám se, že tato část spolehlivě ilustruje povahu euroskeptismu Svobodných, a sice že je argumentován důležitostí prosadit liberální reformy, jejichž prosazení považují Svobodní při členství v EU za nemožné.

Ostatně i na jiném místě Mach tento problém vysvětluje, když tvrdí, že „motivací nejsou nějaké nacionalistické pohnutky nebo nenávisť vůči unii jako takové. Jsou to právě touha po možnosti svobodně obchodovat, žít bez tisícovek zbytečných nařízení, přemíry

⁹¹ A ne např. slovo žena, což vytváří otazník, zda i plod považují spíše za nenarozené dítě, a tedy případně jednotlivce, který by již měl nárok na svá přirozená práva.

nesrozumitelných zákonů a vidět Evropu, kde se úspěch posuzuje podle jiných měřítek než schopnosti získat dotace.“⁹²

Přímá demokracie

Svobodní považují prvky přímé demokracie za „dobrý *doplněk* demokratických rozhodovacích postupů, *nikoliv jejich náhradou*.“ Odmítají koncept referenda, které by nahrazovalo rozhodnutí zvoleného zastupitelského orgánu. Přiklání se ale k tzv. „lidovému vetu“, kde by občané mohli iniciovat lidové hlasování, v němž by parlamentní rozhodnutí potvrdili, nebo zamítli, kdy v druhém případě by následovalo rozpouštění parlamentu (s. 13).

V programu Svobodných lze najít prvky přímé demokracie na několika místech. Navrhují hlasování o vystoupení z Evropské unie (s. 9), o zvýšení nebo zavedení nových daní (s. 17) či o případném nahrazení koruny eurem (s. 18). Taktéž se zasazují o existenci referend (lidových vet) na úrovni obcí a krajů, a v případě „omezování svobod (jako zvyšování daní)“ jsou i pro povinné (obligatorní) referendum. Nechtějí přitom, aby se konalo každou chvíli, ale slibují si od něj i preventivní účinek, kdy „zastupitelé budou mít tendenci rozhodovat tak, aby se referendum nemuselo konat.“ Rozhodováním „v rozporu s vůlí lidu“ by pak ohrozili své „vlastní postavení, protože zamítavé referendum by znamenalo nové volby“ (s. 33).

Jinde Svobodní upozorňují, že podporují tzv. *opravné referendum* (lidové veto) a *obligatorní referendum*, a naopak nepodporují *fakultativní referendum* a *lidovou iniciativu*. Od prvního si slibují přiměření politiků, aby nešli proti tomu, s čím byli zvoleni. V druhém případě jde buď o zvyšování daní, nebo přenášení svrchovanosti nad oblast mimo přímou demokratickou moc občana. Proti třetímu jsou proto, že jej považují spíše za nástroj politiků, jak se zbavit své odpovědnosti a v posledním případě si nepřejí, aby referenda přímo suplovala práci parlamentu (#K2). Dalším prvkem přímé demokracie je u Svobodných jejich vnitřní fungování, kdy pro důležitá hlasování či výběr volebních kandidátů existují internetová hlasování, v nichž mohou volit nejen funkcionáři a členové, ale v některých případech i registrovaní příznivci strany.⁹³

Protože je z teorie známo, že klasičtí liberálové nebývají nadšení ani ze samotné demokracie, o to více pak z demokracie přímé, je na místě se ptát, jak její prvky mohou Svobodní

⁹² JAHODA, Miroslav. *Petr Mach vyjednal spolupráci s Nigelem Faragem a britskou stranou UKIP* - <http://web.svobodni.cz/clanky/petr-mach-vyjednal-spolupraci-s-nigelem-faragem-a-britskou-stranou-ukip>.

⁹³ Viz *Stanovy strany*, s. 3-4.

podporovat. Podstatné je myslím jejich vysvětlení, které typy lidového hlasování podporují, a které nikoliv. Domnívám se, že jejich cílem není idea přímé demokracie sama o sobě, ale spíše vidina toho, že skrze jimi navrhované prvky dokážou prosadit liberální program (zachovat omezenou moc, mít nízké daně atp.). Viděl bych jejich počínání spíše pragmaticky, oportunisticky až možná populisticky, a to třeba v případě očekávání, že např. referendum o nahrazení koruny eurem dopadne z jejich pohledu lépe, pokud o něm budou hlasovat lidé, než pokud by o něm hlasovali politici.

4. Závěr

V poslední části mé práce se pokouším odpovědět na otázky položené v úvodu, případně na další, které vyvstaly v průběhu práce. Než k tomu přejdu, je nutno neopomenout limity této práce, jimiž může být především její menší rozsah, protože zde nebyl větší prostor jak pro podrobnější vysvětlení některých politicko-teoretických konceptů, tak pro důkladnější analýzu politického programu, dalších materiálů nebo i veřejných prohlášení strany či mediálních vystoupení.

4.1. Ideové zařazení Svobodných

Při analýze použitých materiálů a především programových dokumentů je nyní možné vytvořit si úsudek o tom, jak lze v té které oblasti stranu ideově zařadit. Podrobněji se o tom rozepisují v předchozích částech práce. Z hlediska stranických rodin bych stranu v Beymeho typologii odhadem zařadil mezi *liberální a radikální strany*.⁹⁴ Zde je však prostor pro obecné shrnutí a zodpovězení otázek z úvodu.

Která z ideologií je v idejích Svobodných obsažena nejvíce?

Z materiálů, které jsem analyzoval, vyplývá, že Svobodné nelze označit za stranu anarchokapitalistickou či libertariánsky anarchistickou. Stát je v jejich politické filozofii důležitý. Nejsou pochopitelně ani stranou moderního liberalismu, neboť snad ani v jednom z materiálů, které jsem studoval, jsem odkaz ani argumentaci na filozofii této liberální větve nezaznamenal. Nelze ji označit ani za stranu nacionalistickou, a to především v tom smyslu, který je v teoretické části popsán jako nacionalismus šovinistický. Strana se sice shoduje s liberálním nacionalismem i Masarykem v tom, že stát by měl být spíše národní, avšak vzhledem k tomu, že se slovo nacionalismus v současnosti používá vesměs v jeho negativním smyslu, bych se klonil k tomu, že by za nacionalistickou označována být neměla. Svobodní ale nejsou ani stranou vyloženě konzervativní ani neokonzervativní a nepřesné označení by patrně bylo taktéž liberálně konzervativní, neboť to není primárně konzervatismus, z něhož jejich ideje vycházejí.

⁹⁴ Ostatně i pojem radikální může být pro případnou politiku Svobodných příznačný, neboť snahy zrušit většinu daní, včetně daně z příjmu fyzických osob, naproti tomu zavést obecní daň z hlavy nebo i návrh přímo vystoupit z EU jsou věci, které mohou být vnímány jako poměrně radikální kroky. Na druhé straně je pravděpodobné, že ve chvíli, kdy by Svobodní svou koncepci klasicky liberálního státu prosadili, začali by spíše usilovat o jeho zachování, a tím být politicky daleko více konzervativní. Nutno však dodat, že v případě klasicky liberálních stran by tomu zřejmě nebylo poprvé.

Zde však nastává prostor říci, jaká Strana svobodných občanů z hlediska politických idejí vlastně je. Domnívám se, že Svobodné lze označit za stranu a) klasicky liberální, b) libertariánskou a také za c) konzervativně liberální.⁹⁵ Je nesporné, že ideje klasického liberalismu v politické filozofii, argumentaci, programu i dalších materiálech u Svobodných převažují. V tom smyslu i ideje libertariánské, pokud pod nimi míníme především libertarianismus amerického typu, který je většinou spíše jen názvem pro liberalismus klasický.

Jaký směr v rámci tradice svobody je jim nejbližší?

Již bylo uvedeno, že *tržní anarchismus* to není. Stejně tak se zdá, že to není ani *minimální stát*, neboť Svobodní sice mnohé daně chtějí zrušit, případně snížit, avšak jejich výběr a ospravedlnění nepopírají. Pohybují se tak většinou na pomezí *zdaňujícího minimálního státu* a *malého státu*. Zdá se, že pro Svobodné je první z těchto dvou spíše cílem, k němuž se chtějí přiblížit a projevuje se například jen v oblasti vnější obrany, avšak v jiných oblastech (životní prostředí, sociální politika, školství atp.) již připouštějí i *malý stát*.

Na kolik a zda vůbec jsou ovlivněni idejemi konzervatismu?

Spíše než za konzervatismus lze jejich odkazování se na tradiční hodnoty, prvky vlastenectví, morální hodnoty atp. považovat za projev konzervativního liberalismu, tedy tradice liberálního myšlení, k níž se hlásí např. Hayek, a která později začala mnohé argumenty konzervativců považovat za důležité. Konzervatismus se v jejich pojetí objevuje z velké části v návaznosti na touhu zachovávat tradiční české nebo západní hodnoty, ale pod těmito hodnotami jsou často myšleny spíše klasicky liberální ideje. Dále se konzervatismus projevuje v odmítání multikulturalismu, skepsi k islámu či ohledně adopce dětí homosexuálními páry. V obecném smyslu pak v tom, že členové strany jsou slovy jejího předsedy sice liberální v politice, avšak v osobních životech se často drží spíše konzervativních hodnot. A konzervativní jsou snad ještě i v detailech, kdy používají např. slovo filosofie, místo filozofie atp.

⁹⁵ Bude-li někdo ideje klasického liberalismu považovat za neoliberalismus, patrně ji bude označovat i za neoliberální.

Je jejich euroskeptismus motivován idejemi klasického liberalismu nebonacionalismu?

Přestože se slovo národ v programových dokumentech občas vyskytne – například se hovoří o národních zájmech (u nichž ale v poznámce pod čarou Svobodní již vysvětlují, že jimi míní zájmy celostátní).⁹⁶ Také lze patrně hovořit i o určitém trendu, kdy dochází k ústupu od argumentace „národních států“ spíše k argumentaci „svrchovaných států“.⁹⁷ To vše společně s vyjádřením předsedy Macha v této věci vytváří dojem, že euroskeptismus Svobodných je skutečně založen spíše na idejích klasického liberalismu, které jak se domnívají, nelze prosadit v současné Evropské unii, než že by byly motivovány nacionalisticky či snad přímo šovinisticky. A to i přesto, že určitý antagonismus, byť spíše věcného charakteru, například vůči Německu pozorovat lze.⁹⁸

Je v jejich idejích možné identifikovat nějaký vliv prvních českých liberálů?

Pokud už je možné nějakou návaznost na nacionalismus u Svobodných nalézt, pak se jedná spíše o odkaz na úsilí prvních českých liberálů, jejichž snahy o prosazování liberálních idejí se pojily s hnutím o samostatnost českého národa. Do té míry by mohli být považováni za liberální nacionalisty, avšak pouze společně s Masarykem, k jehož myšlenkám se taktéž hlásí. Podobně i k myšlenkám Havlíčka a Palackého. Je nicméně spíše otázkou pro podrobnější práce, zda alespoň psychologicky u Svobodných není boj proti Evropské unii ovlivněn i podobnou mentalitou, která kdysi bojovala za svobodu českého národa proti taktéž velké nadnárodní mocnosti, a sice tehdejšímu Rakousko-Uhersku.

Jak je jejich klasický liberalismus slučitelný s důrazem na demokracii, navíc na demokracii přímou?

V neposlední řadě je známo, že klasičtí liberálové jsou skeptičtí nejen k demokracii jako takové, ale o to více k demokracii přímé. Svobodní trvají na zastupitelské formě a před přímou demokracií ji upřednostňují. Přijímají však některé prvky té přímé, a to patrně spíše z pragmatických důvodů, kdy se domnívají, že rozhodnutí lidí v referendu by bylo v souladu s liberálním programem. Upřednostňují pak spíše referendum obligatorní a opravné (lidové veto), a naopak jsou proti referendu fakultativnímu či lidové iniciativě.

⁹⁶ Zřejmě v podobném smyslu jako o (celo)státní obraně Mack a Gaus hovoří jako o národní obraně (national defence) – viz výše.

⁹⁷ Viz výše na začátku analytické části.

⁹⁸ Viz *Politický program Strany svobodných občanů*, s. 10 a 21.

4.2. Možnosti dalšího výzkumu

V této práci nebyl prostor podívat se podrobněji na další aspekty, které by bylo zajímavé v případě Svobodných zkoumat. Proto by bylo možné zaměřit se v dalších výzkumech i na ideové rozdíly uvnitř strany samotné, a to ve třech rovinách: a) v míře, jak rozsáhlý stát považují jednotlivé proudy ještě za ospravedlnitelný; b) nakolik by měly být konzervativní hodnoty či tradice projeveny i v liberálním státu; a c) zda je jejich liberalismus (libertarianismus) možný kosmopolitně bez národního státu, nebo jsou naopak důležité kořeny u prvních českých (národních) liberálů. Rovněž by bylo zajímavé zkoumat, nakolik u nich převládá liberalismus neutralistický, a nakolik perfekcionista, tedy do jaké by měl stát vystupovat z hlediska zdanění atp. neutrálně.⁹⁹ A v neposlední řadě se pro další výzkum nabízí i podrobnější analýza Svobodných z hlediska konceptu stranických rodin.

⁹⁹ Viz SWIFT, Adam. Tamtéž, s. 153-156.

5. Seznam použité literatury

Pozn.: Použité internetové zdroje jsou platné ke dni: 28. 4. 2014.

- 1) ALLEN, R. T. *Beyond Liberalism: The Political Thought of F. A. Hayek & Michael Polanyi*. New Brunswick: Transaction Publishers, 1998, 266 s. ISBN-10: 1560003553.
- 2) BENEŠ, Vít. Diskurzivní analýza. In: DRULÁK, Petr. *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2008, 255 s. ISBN 9788073673857.
- 3) BEYME, Klaus von. *Political Parties in Western Democracies*. Aldershot: Gower, 1985.
- 4) BOAZ, David. *Liberalismus v teorii a politice*. Praha: Liberální institut, 2002. 461 s. ISBN 80-86389-23-5.
- 5) E-mailová korespondence s Petrem Machem, 15. 2. 2014.
- 6) E-mailová korespondence s Miloslavem Bednářem, 25. 3. 2014.
- 7) GRAY, John. *Liberalismus*. Praha: Občanský institut, 1999, 114 s. ISBN 8086228010.
- 8) HAYEK, Friedrich August von. *Cesta do otroctví*. 1. vyd. Brno: Barrister & Principal, 2004, 215 s. ISBN 8086598713.
- 9) HAYEK, Friedrich August von. *Proč nejsem konzervativcem*. Občanský institut. Dostupné na adrese <<http://www.obcinst.cz/proc-nejsem-konzervativcem/>>.
- 10) HEYWOOD, Andrew. *Politické ideologie*. Translated by Zdeněk Masopust. 4. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2008. 362 s. ISBN 978-80-7380-137-3.
- 11) HLOUŠEK, Vít a Lubomír KOPEČEK. *Politické strany: původ, ideologie a transformace politických stran v západní a střední Evropě*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2010, 310 s. ISBN 9788024731926.
- 12) JAHODA, Miroslav. *Petr Mach vyjednal spolupráci s Nigelem Faragem a britskou stranou UKIP*. 2014. Dostupné na adrese <<http://web.svobodni.cz/clanky/petr-mach-vyjednal-spolupraci-s-nigelem-faragem-a-britskou-stranou-ukip>>
- 13) *Laissez Faire*. Dostupné na adrese <<http://www.nechtenasbyt.cz/pdf/>>.
- 14) LEWIS, P. G. *Political Parties in Post-Communist Eastern Europe*, Routledge, New York, 2000.
- 15) MACK, Eric; GAUS, Gerald F. *Classical Liberalism and Libertarianism: The Liberty Tradition*. In: GAUS, Gerald F a Chandran KUKATHAS. *Handbook of political theory*. London: Sage Publications, 2004, xvi, 448 s. ISBN 0761967877.

- 16) MACH, Petr. Centrální bankovníctví: Hledání second best. *Laissez Faire*, 2011, listopad-prosinec. XIV. ročník. 8 s. Dostupné na adrese <<http://www.nechtenasbyt.cz/admin/upload/pdf/LF2011-11.pdf>>.
- 17) MACH, Petr. Ideový projev k založení Strany svobodných občanů. 2009. Dostupné na adrese <<http://www.svobodni.cz/media/clanky/26-petr-mach-ideovy-projev-k-zalozeni-strany-svobodnych-obcanu/>>.
- 18) MACH, Petr. Je realistické získat pro Svobodné mandát v eurovolbách. *Beran*, únor 2014. 12 s. Dostupné na adrese: <<http://web.svobodni.cz/public/media/Beran/Beran-1.pdf>>.
- 19) MASARYK, Tomáš Garrigue. *Ideály humanitní: problém malého národa: demokratism v politice*. 2. vyd. Praha: Melantrich, 1990, 127 s. ISBN 8070230363.
- 20) MISES, Ludwig von. *Liberalismus*. Translated by Alžběta Kvasničková - Zdeňka Talábová - Josef Šíma. Praha: Ekopress, 1998. 186 s. ISBN 80-86119-08-4.
- 21) NISBET, Robert A. *Konzervatismus: sen a realita*. Praha: Občanský institut, 1993, 143 s. ISBN 809001903x.
- 22) *Svobodní*. Dostupné na adrese <<http://www.svobodni.cz>>.
- 23) SWIFT, Adam. *Politická filozofie: základní otázky moderní politologie*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2005, 190 s. ISBN 8071788597.
- 24) THOERSEN, Dag Einar. *The Neoliberal Challenge*. Department of Political Science, University of Oslo, 2009. 25 s. Dostupné na adrese <<http://folk.uio.no/daget/neoliberalism2.pdf>>.
- 25) URBAN, Otto. Český liberalismus v 19. století. In: ZNOJ, Milan, Jan HAVRÁNEK a Martin SEKERA. *Český liberalismus: texty a osobnosti*. 1. vyd. Praha: Torst, 1995, 521 s. ISBN 8085639491.
- 26) URZA, Martin. *Anarchokapitalismus*. 118 s. Dostupné na adrese <<http://www.mises.cz/database/literatura/69.pdf>>.
- 27) VAGENKNECHT, Pavel. *Strana svobodných občanů - česká podoba euroskepticismu*. Olomouc, 2011. bakalářská práce (Bc.). Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta.
- 28) *Politická filozofie*. Dostupné na adrese <<http://web.svobodni.cz/program/politicka-filozofie>>.
- 29) *Politický program Strany svobodných občanů*. 2014. 39 s. Dostupné na adrese <<http://www.svobodni.cz/files/docs/Politicky-program.pdf>>.

- 30) ReV schvaluje následující úpravu Kapitoly II. 7 (Evropa) v Politickém programu. 2014. Dostupné na adrese <<https://www.svobodni.cz/files/docs/ReV-2014-brezen-kapitola-eu.pdf>>
- 31) *Stanovy Strany svobodných občanů*. 2012. 8 s. Dostupné na adrese <<http://web.svobodni.cz/public/media/Archiv-dokumentu/Stanovy-2012.pdf>>.
- 32) *Usnesení přijaté ustavujícím sněmem Strany Svobodných Občanů*. 2009. Dostupné na adrese <<http://web.svobodni.cz/public/media/Archiv-dokumentu/Usneseni-ustavujiciho-snemu-1.pdf>>.
- 33) ZVÁRA, Karel. *Nepletme se do sporu na Ukrajině!* 2014. Dostupné na adrese <<http://web.svobodni.cz/clanky/stanoviska-strany/nepletme-se-do-sporu-na-ukrajine>>